ДІАСПОРА

https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.06.03-16
УДК 821.161.2: 82-31

Ігор НАБИТОВИЧ,
доктор філологічних наук, професор
Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні
Plac Marii Curie-Skłodowskiej, 5, Lublin, 20-031, RP
e-mail: nabihor@gmail.com
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9453-158X

ЛІТЕРАТУРА ЕМІГРАЦІЇ. ХУДОЖНІЙ ДОСВІД ІСНУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ В ОБШАРІ ЧУЖОЇ КУЛЬТУРИ

У статті на прикладі історичної прози розглянуто особливості існування літератури української еміграції. Продемонстровано основні тенденції розвитку, теми й мотиви цього конкретного жанрового утворення. Задекларовано, що для суспільств, у яких була перервана державницька традиція, історична епіка може виступати важливим чинником відновлення / утримування національної пам'яті, а також — засобом творення національних міфів, проєктування минулого на сучасні проблеми бездержавної нації, консервації національних традицій. Історичне письменство взяло на себе відповідальність за націософську перспективу, закорінену в минуле, — для збереження і примноження її в майбутньому.

***Ключові слова**: українська еміграція, емігрантський дискурс, історична проза, національна ідентичність, Святе Письмо.*

Для народів, які втратили свою державність, повернення минулого, його глорифікація — важливий засіб формування національної ідентичності та самосвідомості. Історична епіка української діаспори — свідчення ненастанних спроб закорінення її наступних поколінь у національну традицію колективної пам'яті. Оскільки організація

Цитування: *Набитович І.* Література еміграції. Художній досвід існування історичної прози в обшарі чужої культури // Слово і Час. 2022. № 6 (726). С. 3—16. https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.06.03-16

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

й вплив «культурної пам'яті значною мірою залежить від доступних у цьому суспільстві медій» [15, 217], саме обмеженість їх у вигнанні вела до збільшення ролі історичної прози.

Еміграційна література має вже достатньо велику кількість досліджень. У них докладно розглянуто найрізноманітніші історичні ракурси постання цього явища, контексти й політичні аспекти, які формують теми, сюжети, мотиви, образну систему відповідного доробку. Проаналізовані й деталі психології творчості письменника на вигнанні, вплив інших літератур та, беручи ширше, іншомовних та чужих культур на такого автора [13; 14; 16; 18; 25; 27]. Сучасні студії після падіння берлінського муру й завершення холодної війни почали цікавитися не тільки вигнанцями, а й утікачами, *DP* (displaced person (англ.) — переміщені особи), «емігрантами з вибору». Антологія «Altogether Elsewhere. Writers on Exile» [13] містить тексти як вигнанців, так і тих, хто добровільно залишив свою країну.

Однак оскільки політичні причини й історії окремих хвиль еміграції з тих чи тих країн дуже різні, то несхожими залишатимуться й наративні стратегії, тематичні обшари доробку таких авторів.

Уже у творчості першого відомого нині *ante litteram* — письменника-емігранта Сінухе, єгиптянина, який жив 4000 років тому, з'являються ті головні мистецькі прямування, що будуть характерними і для наступних поколінь творців: туга за батьківщиною, її ідеалізація, а водночас гостре несприйняття тих політичних чи ідейних причин, які змусили вигнанця залишити рідну землю. Річард Брюс Паркінсон зауважує: «"Оповідь" Сінухе — це історія про пригоди в чужих країнах, але така, що спонукає до роздумів про природу єгипетського життя...» [26, 21]. Ще одна характерна для письменника-емігранта деталь: Сінухе на чужині соціалізується, знаходить своє місце в іншокультурному середовищі, але й далі пише рідною мовою.

Пізніше Публій Овідій Назон у «Скорботних елегіях» та «Понтійських посланнях» виспівав і виплакав свою тугу знедоленого засланця.

Термін *еміграція*, який походить від пізньолатинського *emigratio*, з'являється в Європі досить пізно (у середині XVII віку — в англійській традиції, й аж через століття — у традиції французькій). Напевно, першим увів у науковий ужиток поняття *література емігрантів (Emigrantenliteratur)* Георґ Брандес у праці «Die Hauptströmungen der Literatur des neunzehnten Jahrhunderts» («Головні літературні течії XIX сторіччя», 1906).

Еміграційні процеси тривали в усі епохи людськості. Фернан Бродель наголошував на тому, що

> політичні зіткнення й релігійні пристрасті середньовічної Європи та Європи Нового часу виключали з їхніх спільнот численних індивідів, які на чужині, куди привело їх вигнання, стали меншиною. Італійські міста, як і грецькі міста класичної епохи, були чварними осиними гніздами: там жили громадяни «всередині мурів» та вигнанці — така поширена соціальна категорія, що вони навіть отримали родову назву «емігранти» *(fuorusciti)* [2, 132].

Досвід таких вигнанців із рідного міста — *fuorusciti* — народив «Божественну комедію» Данте Аліґ'єрі, один із найфундаментальніших художніх творів світової літератури. Ніколя Франко Балльоні зауважує, що саме страждання на чужині й досвід *fuorusciti* вплинули на становлення творчої постаті Данте:

> Серед кривавої ворожнечі та політичних чвар, у яких потопала роздрібнена Італія, шукаючи свій шлях, він помилявся, зневірювався, обурювався, захоплювався і знову намагався дістатися до правди. Виснажливі умови життя підготували появу великого Поета. Важко уявити, якою була б творчість мистця, якби він спокійно прожив свій вік у Флоренції, віддаючи вільний час громадським справам та інколи висловлюючи тривогу за долю Батьківщини. Роки поневірянь і вигнання, надій і шукань викликали до життя сповнену пафосу творчість геніального поета [1, 13].

У «Божественній комедії» звучать основні мотиви літератури еміграції як вигнання: печаль розлуки із Флоренцією, художній аналіз суспільно-політичного життя в рідному місті, котре довелося покинути. Данте творить універсальну модель сакрального простору, який поєднує Пекло, Чистилище і Рай, де перебувають душі померлих. Однак у цьому всеохопному обшарі потойбіччя для мистця найважливішими залишаються ті з тіней, які пов'язані з Флоренцією, з рідною йому Тосканою, з боротьбою білих і чорних гвельфів, з війнами гвельфів і гібелінів.

Вигнанець любить, але одночасно й ненавидить рідне місто. Ця ненависть народжується з великої синівської любові до малої вітчизни, хоча повернення туди принесло б йому тільки смерть:

> Радій, Фйоренцо, ти така велика,
> Що на землі й на небі б'єш крилом,
> Та йде і в Пеклі слава стоязика! <...>
> Коли у сні годинами нічними,
> Насниш ти правду, взнаєш, що за змін
> Ждуть жителі у Прато й інші з ними [3, 137—138].

Вигнанець навіть у Пеклі носить одяг, за яким його земляки, котрі там перебувать, упізнають флорентійця. Три тіні зупиняють гостя:

> «Спинися, бо твій одяг видає,
> Що наше ти лишив порочне місто!» [3, 90].

Флоренція (чи, за давньою традицією, Фйоренца) бачиться їм «порочною», але поет і далі любить малу батьківщину. Вбрання — це не просто ужитковий елемент історії повсякденності. Для Данте й у потойбіччі, й у реальному житті на вигнанні одежа — засіб самоідентифікації, ототожнення себе з містом-батьківщиною.

Фрактальною особливістю досвіду Данте як емігранта, що вирізняє його між іншими мистцями, котрим довелося творити на чужині, існувати у просторі чужої культури та іншої мови, є те, що він пише поему італійською мовою. Парадоксально, що літературний вибір на користь італійської для цього історичного періоду був виявом внутрішньої письменницької еміграції в народну мову. Адже Данте як поет і вчений жив у культурному та

мистецькому просторі, який творився латиною — мовою Церкви, культури й науки; висока ж поезія з'являлася найчастіше провансальською. Ще один краянин Данте, Ніколо Макіявеллі, теж змушений був покинути Флоренцію, щоб у вигнанні написати відомий трактат «Володар».

Простір світового письменства можна розглядати як фрактальне утворення. Воно складається з різномовних, різнорегіональних чи різнонаціональних літератур, які, своєю чергою, формують самоподібні структури-літератури. Найближчий фрактал для української словесної творчості — білоруське письменство. Тут і мовна близькість, подібність ментальних патернів білорусів і українців, тисячолітня спільна культурна та літературна історія цих двох сусідніх народів.

Ідеться про те, що всі національні, регіональні чи надрегіональні літератури можна розглядати як подібні між собою структури; у кожній із них повторюються спільні для всіх ознаки: читаючи художній твір, перекладений із невідомої нам мови, завжди можемо ствердити, чи цей текст можна залічити до художньої літератури, чи ні. Теорія фракталів, що її сформулював у середині 1970-х років математик Бенуа Мандельброт, дає змогу побачити поставлені вище проблеми в дещо інших ракурсах. Одночасно, використовуючи вже класичне Мандельбротове визначення фракталів як структур, котрі «також складаються з подібних собі підструктур» [17, 4], можна розглядати білоруську й українську літератури як певні фрактальні утворення. За масштабами вони дещо менші, ніж літератури європейські, однак у сучасному варіанті обидві творять повновартісну цілісність та мають усі ознаки інших літератур [19].

У цьому фрактальному просторі можна б розглядати українське еміграційне письменство як фрактальну структуру інших подібних явищ. І знову ж, за тенденціями розвитку, ідейними й ідеологічними, навіть жанровими та стильовими особливостями українське еміграційне письменство як фрактальна структура в контексті інших національних доробків вигнанців у Європі найближче до літератури білоруської.

Досліджуючи самоподібні структури, украй важливо вивчати групу елементів, які становлять основу даної фрактальної композиції й повторюються в усіх інших фракталах цієї ж групи. Ідеться про універсальні компоненти й тенденції розвитку еміграційних літератур, їх спільні видові властивості. Ці невід'ємні риси доробку кожної з літератур вигнанців та добровільних мігрантів сьогодні достатньо вивчені, особливо для англомовного письменства, — як у соціологічних, історичних, так і літературознавчих аспектах. Зауважу, що в цьому просторі є ще один чинник, який звужує коло об'єктів для порівняння: й українська, і білоруська літератури за межами рідної землі були письменствами бездержавних поневолених народів. І саме цей аспект формує їх ідеологічну, ідейну, жанрову й тематично-образну творчу парадигму.

Із цієї перспективи фрактальності значно цікавішими залишаються ті явища еміграційних літератур, які перебувають поза мейнстримовими тенденціями розвитку відповідних утворень та зумовлені особливим історичним та культурним досвідом.

Українська література XX століття, витворена досвідом вигнання, може бути цікавою саме цими рисами, прикметними й відмінними від інших еміграційних аналогічних письменств. Вона творилася українською мовою (як і білоруська — білоруською). Це породжувало їх відокремленість від іншокультурного простору. Однак саме збереження мови для наступних поколінь добровільних і вимушених емігрантів з України (як і з Білорусі) бачилося як одне з найважливіших завдань для формування питомої національної ідентичності в умовах чужини.

Алєсь Пашкевич зауважує, що

> майже весь зміст емігрантської творчості зосереджений на темі національного відродження й білоруської державності, національної історії, природи та менталітету. Якщо характерними рисами білоруської емігрантської поезії стали вираження ностальгії за втраченою Батьківщиною, сповідальність, спроба вираження внутрішнього світу, то головними ознаками емігрантської прози треба назвати мистецьку зацікавленість історичною проблематикою, документальність, біографічність, ліричність, сатиричність. <...> Загалом же всі прозові твори білоруської еміграції вимальовували свою мистецьку модель національного буття, і найперше цим вони стають значними й коштовними в загальнобілоруському літературному літописі [9, 11—12].

Особливим і достатньо неповторним явищем в еміграційній українській (як і в білоруській) літературі є історична проза.

Для історичної свідомості важлива зацікавленість минулим. В умовах поневолення, як писав одразу ж після відновлення державної незалежності Микола Ільницький,

> історична тематика в українській прозі протягом останніх десятиліть перемістилася з периферії в епіцентр літературного процесу. Таке переміщення можна пояснити передусім тим, що навіть в умовах тоталітарного режиму, коли художньому слову всюди і скрізь нав'язувалися «класовий підхід» і «соціальні критерії», навіть у тих умовах на матеріалі історії можна було певною мірою досліджувати ті проблеми, розгляд яких на матеріалі сучасного життя був неможливий. Це передусім утвердження національної свідомості, спадкоємності духовних [себто духóвих. — *І. Н.*] начал, зв'язку поколінь... [4, 3].

Поява жанру історичного роману логічно продовжила, з одного боку, народження сучасного європейського роману у XVIII ст., а водночас — і устремління романтизму зазирнути в минуле, означити неповторні риси «духу» народів, наново винайти історичні традиції, щоби звеличити сучасність. Паралельно до цього процесу з'явилося багато фальсифікацій і містифікацій, які теж мали за мету возвеличення й *наново*-віднайдення цього минулого.

Історична проза народилася на межі двох наративних стратегій: історіографії, завдання котрої — відтворення «справжнього минулого», і красного письменства як особливого засобу мистецького освоєння світу. Йоахим Рольфес означає шляхи поєднання художніх та історіографічних настанов, що провадили до народження історичного роману:

> ...епічна поезія, подібно до нараційної історіографії (яка витворила надзвичайно багато естетичних та мистецьких прагнень), довгий час претендувала на оповіда-

ння правдивих, а точніше, «зовні» правдивих історій. Якщо вона вибирала матеріали історичні, то згущувала їх (в епосі, романі чи новелі) у житті та долі окремих постатей, показуючи їх ніби в «наближенні» — з такою інтимністю, на яку історик зазвичай не наважувався. Якщо навіть до художніх подій втискалися загальні суспільні взаємини, котрі панували в той час, і суспільні або певні історичні події, то й так у центрі подій були «герої» та «героїні» — з усіма рисами їх характеру й умовами життя; історична «реальність» була рамцями і тлом для вигаданих історій, підпорядкованих власним художнім «правилам», «правдивість» яких ґрунтувалася лише на поетичній силі уяви [23, 737].

Народження європейської історичної епіки стало можливим завдяки розлогій традиції освоєння минулого (у суспільній та індивідуальній пам'яті) та новим тенденціям і спробам його конструювання. Тому й американський романтизм не зміг створити жанрового романного різновиду — історичної епіки, бо молода американська нація не мала такого глибокого й великого історичного овиду, як європейські нації. Замінником простору художніх студій над минулим у Європі стає поява детективного жанру в літературі США.

Історична проза в міжвоєнному двадцятилітті XX віку інтенсивно розвивається й у Галичині, і на еміграції. Повний розквіт прози цього жанру в українському письменстві діаспори настає одразу ж після Другої світової війни, і за пів сторіччя відбувається його поступове згасання. Федір Погребенник наголошував на тому, що «дві хвилі еміграції увійшли в історію літератури, дали визначні мистецькі цінності»: перша — після Великої війни (так називали Першу світову), друга — після Другої світової. Центри першої — Львів, що протягом міжвоєнного двадцятиліття «був основним опорним пунктом розвитку українського духовного [себто духóвого. — *І. Н.*] життя поза радянською Україною, а також Відень, Прага, Варшава, Берлін, Париж, Женева, де розташувалися провідні еміграційні установи, товариства, видання». Друга хвиля активізувала «літературно-художній процес на еміграції в післявоєнний період», а українські письменники «відчували і відчувають органічну спорідненість із землею батьків» [10, 24, 28].

Існує принаймні декілька причин такої динаміки цього художньомистецького явища, котре безпосередньо лучиться з тими кількома хвилями української еміграції, які розпочалися з кінця XIX ст.

Особливості цього письменства пов'язані з політичним режимом в окупованій росіянами Україні. Тому історична еміграційна проза від 1920-х років починаючи й до кінця 1980-х років художньо освоювала дві головні теми, які на поневоленій Батьківщині були заборонені, — мотивів боротьби проти загарбання рідних земель Росією та художнє представлення тем, образів, алюзій зі Святого Письма [20, 64—65].

У поневоленій Україні того ж періоду теж творилася історична проза. Однак під колоніальним ідеологічним пресом і за тотальної комуністичної партійної цензури над змістом художніх творів ідея власної незалежної держави, національна ідентичність були тими табу, на терени яких мистець не мав права входити. Найбільш толерованим було змалювання

«дружби» російського та інших народів, уярмлених росіянами. При цьому московит (а з XVIII ст. — «русскій») мав виступати втіленням вищої культури, проводирем, помічником та натхненником боротьби «менших братів» у соціальному (а отже, й у національному) протистоянні із власними й сусідніми загарбниками. До того ж «русскіх» ніколи не можна було змальовувати поневолювачами — тільки позитивними образами.

Оскільки російський комуністичний режим був збудований на антирелігійних засадах, то християнство, іслам, юдаїзм та інші релігії в історичній перспективі вважалися в ідеологічних доктринах цього суспільства виявом забобонів і гальмом на дорогах прогресу.

На противагу до письменства в радянській Україні, в історичній прозі української еміграції теми боротьби проти окупації та опрацювання мотивів Святого Письма стали визначальними.

Перша тема задекларована дуже широко. Маємо мистецьке зображення одвічного протиборства між Україною і Московією, як у прозі Юрія Липи («Козаки в Московії»), Леоніда Полтави-Єнсена (Пархомовича) («1709»), Миколи Лазорського (Коркішка) («Патріот» та «Гетьман Кирило Розумовський») чи Святомира Фостуна («Нас розсудить Бог», «Плем'я непокірних»). Приділено увагу змалюванню самобутності українського народу, його етнопсихологічних і ментальних рис і патернів поведінки, відтворенню історії княжої Русі-України (повісті Святомира Фостуна «Над Галичем гримить», Федора Дудка «Стрибожа внука»). Не завжди приязні відносини з іншими сусідами: Оттоманською Портою, Великим Князівством Литовським та Річчю Посполитою — відтворено в романах, повістях і оповіданнях Юліяна Радзикевича («Полум'я», «Полковник Данило Нечай», «Лупулові скарби»), Володимира Радзикевича («Ніч проминула»), Панаса Феденка («Несмертельна слава», «Amor Patriae» [«Любов до Батьківщини»; первісна назва — «Гетьманів кум»], «Гомоніла Україна (Вітер зі степу)»), Федора Дудка («Великий гетьман»), Миколи Лазорського («Степова квітка»), Юрія Тиса (Крохмалюка) («Шляхами віків», «Рейд у невідоме», «Життя іншої людини», «Звідун з Чигирина»), Володаря Буженка (Василя Зінька) («Іван Сулима»), Василя Чапленка («Пивоніз», «Чорноморці»), Юрія Косача («День гніву», «Володарка Понтиди»), Святомира Фостуна («Над Галичем гримить», «Вогонь з Холодного Яру», «Звідуни степових когорт», «Плем'я непокірних»).

Окрім теми боротьби за незалежність України, в історичній прозі опрацьовувалися й інші теми. На еміграції створено було оповіді про видатних історичних постатей Європи (біографічні повісті Івана Кошелівця «Жанна д'Арк», Юрія Тиса «На світанку (Біографічна повість з життя Марка Вовчка)», Юрія Косача «Сеньйор Ніколо» (про Миколу Гоголя), романізовані біографії В. Домонтовича (Віктора Петрова) Франциска Ассізького, Франсуа Війона, Йоганна Вольфґанґа фон Ґете, Вінсента ван Ґоґа, Райнера Марії Рільке). Внутрішньорелігійне протистояння та полемічні дискусії XVII ст. зображено в повісті Остапа Павліва-Білозерського «Диявол погноблений». Історичні детективи Семена Ордівського (Григора

Лужницького) «Багряний хрест», «Чорна ігуменя», «Срібний череп», «Сім золотих чаш», «Замок Янгола Смерти» є особливим поєднанням різних жанрових утворень і наративних стратегій.

Проблематичним є питання про те, чи слід відносити історичну епіку Богдана Лепкого до творчої спадщини української еміграції. Я вважаю, що вписувати його художній доробок в еміграційну літературну спадщину не можна, оскільки Лепкий жив у тій країні, громадянином якої він був.

Друга тема в еміграційній прозі реалізована в доробку Наталени Королевої (Понтій Пилат — головний герой її вершинного твору, роману «Quid est Veritas?») та Леоніда Мосендза (у його романі «Останній пророк» центральною є постать Єгоханана — Івана Хрестителя). Поруч із ними — новела «Апостоли» В. Домонтовича, повість Р. Володимира (Кухаря) «Андрій Первозванний».

Одна з найвагоміших проблем, котра постає перед автором-емігрантом, — вибір мови його доробку. На відміну від Сінухе та Данте Аліґ'єрі, ірландський письменник Джеймс Джойс творив простір власної ідентичності та національної культури англійською мовою. Для української та білоруської літератур у вигнанні вибір на користь рідної мови визначила загроженість власної культури на батьківщині під російською окупацією.

Едвард Саїд завважив, що «нації самі по собі *є* нараціями» і саме оповідь стає одним із методів, «який колонізовані народи застосовували, обстоюючи власну ідентичність та історію», а «здатність оповідати або перешкоджати формуванню й виникненню інших наративів дуже важлива для культури й імперіялізму, адже це один із головних зв'язків між ними» [12, 13]. В іншому дослідженні вчений наголошував на тому, що вигнання (вимушена еміграція) є самотністю, породженою бажанням відокремитися від культури, яка тебе оточує. Одночасно до істотних чинників вигнання належить його безпосередній зв'язок із націоналізмом, із почуттям закорінення в *іншій* землі, зв'язок з *іншою* традицією, *іншими* групами людей. Найважливішою ж при цьому залишається рідна мова [24, 176]. Отже, історична проза — це одна зі спроб виразити прагнення української еміграції за допомогою *своїх* наративів формувати рідною мовою антиколоніальну парадигму, здатну спонукати в колоніальному світі до повстання й повалення імперської влади та здобуття незалежності.

Французький історіограф П'єр Нора узагальнив опис ідеї другої половини XX ст. — орієнтації часу минулого на майбутнє, яка змінює перспективу відчування минулого. Ця ідея намічала, що слід зберегти, а що відкинути в минулому, щоб підготувати майбутнє [21]. У такій ситуації різного конструювання майбутнього через зміну минулого (наприклад, в умовах поневолених росіянами України й Білорусі та на еміграції) украй важливою стає традиція. Саме вона мала запевнити національне виживання — як під окупаційним режимом, так і в чужому середовищі.

Устремління й досвід існування української еміграції у просторі інших держав несе на собі цілий шерег завдань, які вона ставила перед собою: збереження власної мови, культури, творення, зокрема, історичної

епіки тієї тематики, яка заборонена в материковій літературі, формування через цей жанровий різновид власної політики колективної пам'яті.

Історична проза української еміграції, як бачиться, є виявом колективної пам'яті на рівні стратегічному; на тактичному ж вона всотує в себе всі здобутки історичної пам'яті, історіографії незалежницьких шкіл, стає колоніальною «історією переможених». Творення власної історіографії та репрезентація минулого крізь призму художньої літератури — це важливі форми опору позбавленню пам'яті, бо всі тоталітарні й окупаційні режими діють саме таким методом: «Ментальне поневолення суб'єкта починається тоді, коли в нього / неї тоталітарний режим відбирає пам'ять. Коли велика держава хоче позбавити маленьку країну її національної свідомости, вона застосовує метод забуття» [5, 33].

На переконання Райнгарта Козеллека, історія переможців є історією короткого періоду або й середньострокової перспективи, однак «автором збагачення історичних знань на довготривалу перспективу є зазвичай переможені». Переможеним «доводиться брати на себе важчий тягар доказування, аби пояснити, чому щось трапилось усупереч задуманому». Прикладом цього є історична проза еміграції, бо «в досвіді переможеного криється шанс на пізнання, що переживає в часі свою причину. Він реалізується саме тоді, коли переможеному доводиться через свою власну історію переписувати й ту історію, що виходить за її межі», й саме так можна пояснити «численні інновації тлумачених по-новому історій, за якими криються глибоко особисті поразки та злами досвіду» [7, 87, 88].

Р. Козеллек у статті «Історія, історії та формальні часові структури» намагається з'ясувати, наскільки й коли історія / історіографія є оповіддю, а коли — описом, знайти межу між тим, що «описується», а що «оповідається». Він переконує, що між тими об'єктами, які вивчає історіографія, перше означення («описування») може допасовуватися до «структур», а друге («оповідь») — до «подій». Таке ж розрізнення бачиться важливим і для літературознавчих досліджень історичної прози, входячи на поле розгляду поетики, структуралістських студій історичного роману.

Водночас під поняття структури в часовому вимірі «підводяться такі зв'язки, які не розчиняються в суворій послідовності події, що сталася колись надбанням досвіду». Це те, що в XIX ст. означалося як «обставини». Отож структури «хоча і є елементом відповідних поточних подій, однак існують до їх розгортання інакше, аніж у хронологічному сенсі передування в часі» [6, 151, 152].

Між «подіями» і «структурами» наявні безпосередня динамічна взаємодія та взаємовпливи, оскільки для останніх «часова константність не вписується в хронологічно зареєстровані межі досвіду учасників подій. Тоді як події спричиняються і стають надбанням досвіду певних суб'єктів, структури самі по собі є інтерсуб'єктивними та наднидивідуальними». Водночас вони не зводяться до окремих осіб, хоча інколи їх можна було б ідентифікувати з певними групами. Отже, структури «не перетворюються на позачасові величини, а натомість часто набувають процесуального

характеру, котрий може бути досвідом повсякденного життя». Загалом же, з перспективи окремих подій «існують структурні умови, котрі уможливлюють той чи той перебіг події», структури ж «можуть розпізнаватися й усвідомлюватися лише в середовищі подій, в якому вони проявляють себе, через яке вони "просвічуються"» [6, 152, 154].

Серед прикладів структур Р. Козеллек наводить продуктивні сили та виробничі відносини, форми державного правління, способи управління, які не змінюються упродовж тривалих періодів часу, проте є передумовами політичних дій і подій. Проєктуючи ці ідеї на описи історичних структур в історичній прозі, зокрема й української еміграції, для якої найважливішою темою є історія України, її державності, значущими бачаться народження, існування, розвиток політичних інституцій, які були вираженням і ознаками її державного існування, незалежницьких прагнень.

Щодо історичної епіки, то йдеться насамперед про художнє представлення деформацій, руйнацій, трансформацій суспільних структур і їх вплив на зміни ментальних характеристик і патернів суспільної поведінки народу в певні періоди минулого, на конфлікти ідей між різними суспільними прошарками й поколіннями. Важливим прикладом такого пошуку є романи Миколи Лазорського про XVIII ст. — «Патріот» і «Гетьман Кирило Розумовський». Сюди ж можна долучити й іще одну структуру, зумовлену конкретними обставинами минулого, — неодмінний складник в історичній прозі, «відносини "друг-ворог", в яких криються причини війни чи миру або ж які можуть стабілізуватися, стати звичним елементом, що зовсім не означає, що вони, отже, відповідають інтересам протилежних сторін» [6, 152].

З перспективи означених Р. Козеллеком конструктів «структур» відповідний доробок еміграційних авторів можна б розглядати й крізь призму броделівських ідей — від поодинокої події до «довгого тривання» на часовій площині (від оповідання «Апостоли» В. Домонтовича до епопеї М. Лазорського «Гетьман Кирило Розумовський»). Роман про далеке минуле в цій перспективі стає особливим засобом у пізнанні історії людини, народу, нації, міжнаціональних відносин, Себе та Іншого. У літературознавчій перспективі одним із важливих дослідницьких завдань бачиться виявлення, як структури й події реалізуються в наративних стратегіях творів на рівні архітектоніки, поетики, стилю.

Особливий відступ у доробку української еміграції від означеного ляйтмотиву художніх студій над вітчизняною історією (поруч із прозою Юрія Тиса, Юрія Косача, В. Домонтовича) — біографічна повість Івана Кошелівця «Жанна д'Арк». Тут об'єктом художнього освоєння стали зміни структур французької державності під впливом подій Столітньої війни, у часи боротьби за незалежність Франції. Однак очевидно, що для цього автора оповідь про героїню французів і їх боротьбу проти англійців є палімпсестом, алюзією на минувшину свого народу — змаг за Українську Державу.

Розглядаючи занепад династії Капетингів і прихід до влади роду Валюа, І. Кошелівець подає свої історіософські ідеї: «Тут впадають в око фатальні наслідки одруження доньки Філіпа Уродливого, Ізабелли

Французької, з англійським королем Едвардом II». Її син, король Англії Едвард III, заявив претензії на французьку корону.

> На тодішні часи в цьому не було нічого дивного: народ був цілковито безправний, державами правили королі й полагоджували між собою династичні конфлікти, бувши самі часом прийшлими чи запрошеними чужинцями. Таке було у звичаях ще й кілька наступних століть [8, 17].

Для вченого поняття історичної семантології (держава, демократія, армія, партія тощо) — сконденсовані семіотичні квінтесенції, котрі «містять у собі структурні можливості» або «факти, зв'язки чи процеси минулого». Він послуговується цими «формальними категоріями, що постулюються, як умови можливих історій» [6, 159]. Натомість завдання письменника — перетворення цих структур і подій мистецькими засобами у плоть і кров людського буття в певному історичному часі, у душевні та духовні переживання героїв, щоб виразити їх пов'язаність із історичними структурами.

Кожна національна культура — це знакова система, що творить неповторну множину кодів. Вони надають культурі рис, притаманних саме їй, і констеляція цих прикмет визначає її оригінальність. Національна література становить одну з підмножин, яка постійно підтримує існування культурної цілісності, а водночас доповнює і збагачує її новими елементами, динамізуючи й розширюючи національну культуру як упорядкований простір, безперервно взаємодіючи й із іншими системами символів. В українській літературі історична епіка в усі періоди свого існування художньо конструювала минуле як націєтворчий міт (апотеозом цих тенденцій став доробок еміграції XX віку). Однак у поневоленій Україні найвагоміша частка цього письменства виконувала суто ідеологічну імперську функцію. Українська історична епіка еміграції була заборолом перед безпам'ятством, важливим засобом боротьби за національну ідентичність. Саме цей жанровий різновид унаочнював різні форми культури пам'яті, мистецьки інтерпретував минуле, став важливим фактом і фактором творення ідентичності — у просторі як індивідуальної, так і колективної пам'яті.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Баллоні Н. Ф.* Передмова // *Данте*. Божественна комедія / пер. із італ. Є. Дроб'язко. Харків: Фоліо, 2006. С. 13—20.
2. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XVI—XVIII ст.: У 3 т. Т. 2: Ігри обміну / пер. із франц. Г. Філіпчук. Київ: Основи, 1997. 585 с.
3. *Данте*. Божественна комедія / пер. із італ. Є. Дроб'язко. Харків: Фоліо, 2006. 608 с.
4. *Ільницький М.* Минувшина — наука на майбутнє // *Опільський Ю.* Твори: У 4 т. Т. 1. Львів, 1994. С. 3—16.
5. *Коннертон П.* Як суспільства пам'ятають / пер. з англ. С. Шліпченко. Київ: Ніка-Центр, 2013. 184 с.
6. *Козеллек Р.* Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / пер. із нім. В. Швед. Київ: Дух і Літера, 2005. 380 с.
7. *Козеллек Р.* Часові пласти. Дослідження з теорії історії / пер. із нім. В. Швед. Київ: Дух і Літера, 2006. 436 с.
8. *Кошелівець І.* Жанна д'Арк. Київ: Всесвіт, 1997. 304 с.

9. *Пашкевіч А*. Зваротныя дарогі. Проза беларускай эміграцыі XX стагоддзя. Беласток: Беларускае літаратурнае аб'яднанне, 2001. 240 с.
10. *Погребенник Ф*. Еміграція і література // Слово і Час. 1991. № 10. С. 22—28.
11. *Рюзен Й*. Нові шляхи історичного мислення / пер. із нім. В. Кам'янець. Київ: Літопис, 2010. 358 с.
12. *Саїд Е*. Культура й імперіялізм / пер. з англ. К. Ботанова. Київ: Критика, 2007. 608 с.
13. Altogether Elsewhere. Writers on Exile / ed. by M. Robinson. Boston and London, 1994. 415 p.
14. *Eagleton T*. Exiles and Émigrés: Studies in Modern Literature. London: Chatto & Windus 1970. 227 p.
15. *Erll A*. Literatura jako medium pamięci zbiorowej // Pamięć zbiorowa i kulturowa / red. M. Saryusz-Wolska. Kraków: UNIVERSITAS, 2009. S. 211—248.
16. *Guillén C*. On the Literature of Exile and Counter-Exile // Books Abroad. 1976. № 2. P. 271—280.
17. *Mandelbrot B. B*. The Fractal Geometry of Nature. New York: W. H. Freeman and Company, 1983. 495 p.
18. *Marphy B. F*. The Exile of Literature: Poetry and the Politics of the Other(s) // Critical Inquiry. 1990. Autumn. P. 163—173.
19. *Nabytovych I*. Modern Bielorusian and Ukrainian Literatures: 'Small', 'Incomplete' or Fractal Structures of the 'Big' European Literatures? // Spheres of Culture / ed. by I. Nabytovych. Vol. I. Lublin, 2012. P. 12—20.
20. *Nabytovych I*. Scriptural Themes in Twentieth-Century Ukrainian Prose // The Ukrainian Review. London, 1997. № 1 (Spring). P. 64—72.
21. *Nora P*. Czas pamięci // Res Publika Nowa. 2001. Nr 7. S. 37—43.
22. Pisarz na emigracji. Mitologie. Style. Strategie przetrwania / red. H. Gosk, A. S. Kowalczyk. Warszawa: Elipsa, 2010. 533 s.
23. *Rohlfes J*. Geschichtserzählung // Geschichte in Wissenschaft und Unterricht. 1997. Bd. 48. H. 12. S. 736—743.
24. *Said E. W*. Reflections on Exile // *Said E. W*. Reflections on Exile and Other Essays. Cambridge, 2002. P. 173—186.
25. *Seidel M*. Exile and the Narrative Imagination. Yale University Press, 1988. 294 p.
26. The Tale of Sinuhe and Other Ancient Egyptian Poems 1940—1640 BC. New York: Oxford University Press, 1997. 336 p.
27. *Whitlark J., Aycock W.* The Literature of Emigration and Exile. Lubbock, Tex.: Texas Tech University, 1992. 186 p.

Отримано 20 травня 2022 р.

REFERENCES

1. Balloni, N. F. (2006). *Peredmova*. In Dante, *Bozhestvenna komediia* (Ye. Drobiazko, Trans.; pp. 13—20). Kharkiv: Folio. [in Ukrainian]
2. Braudel, F. (1997). *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XVI—XVIII st*. (H. Filipchuk, Trans.; Vols. 1—3, Vol. 2). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian]
3. Dante (with Balloni, N. F.). (2006). *Bozhestvenna komediia* (Ye. Drobiazko, Trans.). Kharkiv: Folio. [in Ukrainian]
4. Ilnytskyi, M. (1994). Mynuvshyna — nauka na maibutnie. In Yu. Opilskyi, *Tvory* (Vols. 1—4, Vol. 1; pp. 3—16). Lviv. [in Ukrainian]
5. Connerton, P. (2013). *Yak suspilstva pamiataiut* (S. Shlipchenko, Trans.). Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian]
6. Kosellek, R. (2005). *Mynule maibutnie. Pro semantyku istorychnoho chasu* (V. Shved, Trans.). Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian]
7. Kosellek, R. (2006). *Chasovi plasty. Doslidzhennia z teorii istorii* (V. Shved, Trans.). Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian]
8. Koshelivets, I. (1997). *Zhanna d'Ark*. Kyiv: Vsesvit. [in Ukrainian]

9. Pashkevich, A. (2001). *Zvarotnyie darohi. Proza bielaruskai emihratsyi XX stahodzzia*. Bielastok: Bielaruskaie literaturnoie abiadnannia. [in Bielorusian]
10. Pohrebennyk, F. (1991). Emihratsiia i literatura. *Slovo i Chas*, *10*, 22—28. [in Ukrainian]
11. Rüsen, J. (2010). *Novi shliakhy istorychnoho myslennia* (V. Kamianets, Trans.). Kyiv: Litopys. [in Ukrainian]
12. Said, E. W. (2007). *Kultura y imperiialism* (K. Botanova, Trans.). Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]
13. Robinson, M. (Ed.). (1994). *Altogether Elsewhere. Writers on Exile.* Boston and London.
14. Eagleton, T. (1970). *Exiles and Emigrés: Studies in Modern Literature*. London: Chatto & Windus.
15. Erll, A. (2009). Literatura jako medium pamięci zbiorowej. In M. Saryusz-Wolska (Ed.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa* (pp. 211—248). Kraków: UNIVERSITAS. [in Polish]
16. Guillén, C. (1976). On the Literature of Exile and Counter-Exile. *Books Abroad*, *2*, 271—280.
17. Mandelbrot, B. B. (1983). *The Fractal Geometry of Nature*. New York: W. H. Freeman and Company.
18. Marphy, B. F. (1990). The Exile of Literature: Poetry and the Politics of the Other(s). *Critical Inquiry*, *Autumn*, 163—173.
19. Nabytovych, I. (2012). Modern Bielorusian and Ukrainian Literatures: 'Small', 'Incomplete' or Fractal Structures of the 'Big' European Literatures? *Spheres of Culture*, *I*, 12—20.
20. Nabytovych, I. (1997). Scriptural Themes in Twentieth-Century Ukrainian Prose. *The Ukrainian Review*, *1* (Spring), 64—72.
21. Nora, P. (2001). Czas pamięci (Trans.). *Res Publika Nowa*, *7*, 37—43. [in Polish]
22. Gosk, H., & Kowalczyk, A. S. (Eds.). (2010). *Pisarz na emigracji. Mitologie. Style. Strategie przetrwania*. Warsawa: Elipsa. [in Polish]
23. Rohlfes, J. (1997). Geschichtserzählung. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, *48*(12), 736—743. [in German]
24. Said, E. W. (2002). Reflections on Exile. In E. W. Said, *Reflections on Exile and Other Essays* (pp. 173—186). Cambridge.
25. Seidel, M. (1988). *Exile and the Narrative Imagination*. Yale University Press.
26. *The Tale of Sinuhe and Other Ancient Egyptian Poems 1940—1640 BC* (with R. B. Parkinson). (1997). New York: Oxford University Press.
27. Whitlark, J., & Aycock, W. (1992). *The Literature of Emigration and Exile*. Lubbock, Tex.: Texas Tech University.

Received 20 May 2022

Ihor Nabytovych, doctor of philology, professor
University of Maria Curie-Skłodowska in Lublin
5 Marii Curie-Skłodowskiej Square, Lublin, 20-031, Poland
e-mail: nabihor@gmail.com
ORCID https://orcid.org/ 0000-0001-9453-158X

LITERATURE OF EMIGRATION. EXPERIENCE OF HISTORICAL PROSE IN THE FIELD OF FOREIGN CULTURE

Historical novel, as a special genre formation born of Romanticism, has become an artistic tool for the reproduction of the past, its discovery and invention. Historical prose is the literary space where two worldview narrative strategies intersect, overlap, and sometimes collide: these are history that (in its academic sense) seeks to recreate the 'true past', and literature, which is a particular representation and development of the world.

Historical prose of Ukrainian emigration appears as a fairly integral literary and aesthetic phenomenon during two interwar decades of the 20th century and ends at the border of the 1990s — after Ukraine gained its independence.

For nations that lost their statehood, the return of the past, its glorification is an important means of forming national identity and self-consciousness. The historical novel of

the Ukrainian emigration is a relentless attempt to root its next generations in the national tradition of collective memory.

In general, for societies in which the state tradition has been interrupted, historical prose can be an essential factor in restoring / maintaining national memory, as well as a means of creating national myths, projecting the past into modern problems of a stateless nation, and preserving national traditions. The historical prose of the Ukrainian emigration was actually focused on these aims, taking responsibility for the nationalist and philosophic perspective rooted in the past in order to preserve and increase it in the future.

The aspiration and experience of Ukrainian emigration in other countries carries a number of tasks that it set for itself. These were, in particular, the preservation of the native language, culture, and creative activity, including historical prose on the themes prohibited in the mainland literature, the formation of the strategy of collective memory through historical prose.

Keywords: Ukrainian emigration, emigrant discourse, historical prose, national identity, Holy Scripture.

Пуніна О. Людина без шкіри. Психотип Василя Стуса.

Брустурів: Discursus, 2022. 160 с.

Двадцять днів, проведених разом із Василем Стусом 1972 р. в камері київського КДБ, дали змогу фаховому лікареві-психіатру Семенові Глузману поставити незалежний «діагноз»: В. Стус — людина без шкіри, яка гостро відчувала фальш, брехню й чужий біль. Такою промовистою і влучною метафорою С. Глузман фіксує одну з ключових відносних констант Стусової індивідуальної своєрідності: йдеться про вразливість людини, яка гостро відчуває. Цей нарис — намагання збагнути спектр душевного життя експансивної постаті В. Стуса, її стабільної внутрішньої конституції зі своїми схильностями, потенціалами й самовираженням, а отже, відчитати форми взаємин письменника зі світом.

На переконання Дмитра Стуса, життя письменника і людини В. Стуса «чимось подібне до світу ідей», що наділені здатністю змінювати реальність. Ця думка, як своєрідна ілюстрація до міркувань Карла Густава Юнґа про інтровертний емоційний тип людини, чи не найдоречніше здатна підсумувати здійснену спробу описати Стусову морально-психологічну структуру. Весь окреслений спектр типологічних характеристик В. Стуса, продемонстрованих його особливою творчо-етичною оборонною системою в дії як вираженням своєї мети і змісту, веде до визначення індивіда з таким способом психологічної адаптації (або особистісної установки) як інтроверт із перевагою психологічної функції емоції.

Наші презентації